

Eugeniusz Hull

Pensje podziemnej administracji : okólniki finansowe Delegatury Rządu RP na Kraj

Studia Prawnoustrojowe nr 3, 213-220

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

III. Materiały

Pensje podziemnej administracji – okólniki finansowe Delegatury Rządu RP na Kraj

Budowany od roku 1940 administracyjny aparat wykonawczy państwa podziemnego w postaci Delegatury Rządu RP na Kraj charakteryzował się, odtwarzaną w sposób tajny, podstawową strukturą centralnych instytucji państwowych i ich terytorialnych odniesień. Naturalne odmienności w strukturze zarządzania podziemnym życiem społecznym wynikały nie tylko ze specyfiki działania tychże instytucji państwowych w warunkach konspiracji, ale także, a może przede wszystkim ze stopnia udziału w podziemnej działalności przedwojennego merytorycznego aparatu urzędniczego. Ich aktywność była aktem świadomości patriotycznej i państwowej w aspekcie zawodowym i zarazem formą czynnego oporu wobec przymusu życia pod obiema okupacjami od 1940 r.

W świadomości historycznej oraz poznaniu naukowym okresu wojny i okupacji w latach 1939–1945 przeważa tendencja do rekonstrukcji faktów i wydarzeń składających się na podziemny czyn niepodległościowy w postaci konspiracji wojskowej, wyrażający się postawami czynnej walki (partyzantka), działalności politycznej, pracy wydawniczej, oświatowej, edukacyjnej, charytatywnej. Wszystkie te sfery zaangażowania konspiracyjnego składają się na podstawowe rozumienie zakresu podmiotowości funkcjonowania podziemnego państwa polskiego. Jednakże państwo podziemne wymagało też sprawnego zarządzania administracyjnego w specyficznych warunkach życia pod okupacją. Administracyjna praca podziemna wymagała fachowości zawodowej oraz umiejętności konspirowania. Praca ta, w zależności od specyfiki wykonywanych czynności, wymagała również zabezpieczenia podstawowych potrzeb życiowych. Celowi temu służyły wynagrodzenia pracowników podziemnej administracji.

Pensje pracowników podziemia nie były objęte szerszym rozpoznaniem historycznym ani w warstwie dokumentacyjnej, ani prezentowane w piśmiennictwie wspomnieniowym czołowych, a także regionalnych funkcjonariuszy podziemia. Wynikało to z preferencji poznania podziemia zbrojnego realizującego etos czynnej walki niepodległościowej, gdzie pojęcie wynagrodzenia, w tym przypadku żołdu, nie wchodziło w zakres analiz czy interpretacji tego problemu. Dopiero uprawomocnienie

się w piśmiennictwie historycznym w latach osiemdziesiątych pojęcia polskiego państwa podziemnego sprowadziło sprawę wynagrodzeń czy też żołdu dla żołnierzy podziemia do właściwego kontekstu. W obszarze podziemia cywilno-politycznego problem ten pojawił się w rekonstrukcyjnym aspekcie badawczym nad organizacją Delegatury i jej struktur terenowych.

Delegatura Rządu była podziemną centralną instytucją wykonawczą administracyjną, aczkolwiek mającą swój wymiar polityczny i prawno-ustrojowy w strukturze tak jawnego na obczyźnie, jak i tajnego w kraju państwa. Delegatura nie była odwzorowaniem władzy wykonawczej w Londynie czy prostym wykonawczym narzędziem tejże władzy. Była samodzielnym bytem cywilnym, administracyjnym organem stanowiącym państwo polskie na obszarach zawojowanych i zarządzanych przez państwa najezdnicze¹.

W strukturze wewnętrznej Delegatury sprawy finansowo-budżetowe realizowały dwie sekcje: Finansowo-Budżetowa oraz Kontroli, które były częścią Biura Delegata Rządu na Kraj. Sekcje te posiadały w konspiracyjnej dokumentacji administracyjnej kryptonimy „Bak”, „Źródło”, „700” (Sekcja Finansowo-Budżetowa) oraz „Izba”, „Nik”, „710” (Sekcja Kontroli)².

Sekcja Finansowo-Budżetowa zajmowała się całościową działalnością finansową Delegatury i organizacji z nią związanych, współpracujących oraz dotowanych z pieniędzy państwowych, które docierały szlakami konspiracyjnymi spoza kraju drogą powietrzną (cichociemni) i lądową (kurierzy, emisariusze, specjaliści wysłannicy).

Zagadnienie płac, zarobków oraz kosztów utrzymania w okresie okupacji jest problemem badawczym w podstawowym wymiarze rozpoznawalnym w literaturze przedmiotu. Przywołane niżej dokumenty dotyczą stawek płacowych pracowników państwa podziemnego od roku 1942. Począwszy od tej daty można porównywać je do kosztów utrzymania i podstawowych zarobków tak robotniczych, jak i urzędniczych. Ponieważ okólniki dotyczą stawek wynagrodzeń w Warszawie i dwóch pozostałych dużych miast w GG (Krakowa i Lwowa), miarodajnym odniesieniem będą dane dotyczące Warszawy.

¹ Podstawowa krajowa literatura przedmiotu w ujęciu chronologicznym to prace E. Durażyńskiego: *Wojna i okupacja. Wrzesień 1939 – kwiecień 1943*, Warszawa 1974; *Kontrowersje i konflikty 1939–1941*, Warszawa 1979; *Między Londynem a Warszawą. Lipiec 1943 – lipiec 1944*, Warszawa 1986; A. Friszke, *O kształt niepodległej*, Warszawa 1989. W ujęciu problemowym: J. Paśnik, *Prawny status Delegata Rządu na Kraj 1940–1945*, Warszawa 1991; W. Grabowski, *Delegatura Rządu Rzeczypospolitej na Kraj 1940–1945*, Warszawa 1991; G. Górski, *Administracja Polski Podziemnej w latach 1939–1945. Studium historyczno-prawne*, Toruń 1995; W. Grabowski, *Polska tajna administracja cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003.

² Szerzej o działalności i strukturze osobowej tych sekcji oraz o gospodarowaniu finansami w podziemiu zob. W. Grabowski, op. cit., s. 171–178. Tam też prezentowane są wybrane stawki uposażeń z publikowanych niżej dokumentów.

Tomasz Szarota, w swojej pionierskiej pracy o codzienności okupacyjnej stolicy, wyliczył na podstawie różnego typu źródeł (dokumentacyjnych, wspomnieniowych i relacyjnych), że koszty utrzymania osoby samotnej wynosiły w listopadzie 1942 r. 1333 zł, zaś płace w przypadku wysoko kwalifikowanych robotników przemysłowych, jak np. elektryk, w tymże samym roku – 6 zł za godzinę. Trzeba zauważyć, co słusznie podnosi T. Szarota, że w źródłach typu osobistego, pamiętnikarskiego rzadko występują informacje o dacie pobierania pensji czy też wypłaty. Zaciera się w ten sposób obraz „występującego pod koniec okupacji zjawiska niewątpliwej podwyżki zarobków, która mimo wszystko nie pokrywała znacznie szybszego wzrostu cen i kosztów utrzymania”³.

W przypadku okupacyjnych płac urzędniczych system wynagradzania oparty był na ordynacjach taryfowych, zawierających ustaloną siatkę płac. Od roku 1942 najniższe uposażenie u mężczyzn (19–21 lat) wynosiło 140,50 zł, a najwyższe, po ukończeniu 40 roku życia, 800 zł. Jak konkluduje Szarota, przeciętne płace urzędników warszawskich wynosiły w 1942 r. 250–270 zł. Były to zarobki zupełnie nie wystarczające i zmuszały do szukania dodatkowych źródeł dochodu⁴.

Publikowane niżej dokumenty, przechowywane w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (Rkps. 16601/2), są prezentowane po raz pierwszy w pełnym brzmieniu. Stanowią fragment zbioru Władysława Świrskiego. Dotyczą spraw budżetowo-finansowych Okręgowej Delegatury Rządu we Lwowie i Wydziału Wojskowego Sztabu Komendy Obszaru Lwów z lat 1942–1944. Okólniki płacowe są rozporządzeniami centralnymi Sekcji Budżetowo-Finansowej Biura Delegata Rządu na Kraj. Okólnik nr 4 z października 1942 dotyczy stawek uposażenia miesięcznego w delegaturach okręgowych i nie jest podpisany. Okólnik nr 15 z kwietnia 1943 r. zawiera podział na grupy zaszeregowania, jest bardzo szczegółowy i podpisany przez ówczesnego zastępcę, a później Delegata (od 21 kwietnia 1943) Jana Stanisława Jankowskiego (ps. „Doktor”, „Jan”, „Kłonowski”, „Sobolewski”, „Soból”).

Uzupełnieniem szczegółowym, dotyczącym m.in. sposobu wypłacania i wysokości diet, jest okólnik nr 12, który nie jest uwzględniony w niniejszej publikacji źródłowej, gdyż poprzedza w ujęciu fragmentarycznym

³ T. Szarota, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*, Warszawa 1978, s. 158 i 161. Zob. również B. Ratyńska, *Ludność i gospodarka Warszawy i okręgu pod okupacją hitlerowską*, Warszawa 1982 (tam literatura przedmiotu).

⁴ T. Szarota, op.cit., s. 118. Ilustracją cen warszawskich w roku 1943 w okresie świąt wielkanocnych są dane przytoczone we wspomnieniach A. Chętnika – etnografa i powojennego badacza folkloru ludowego północnego Mazowsza: „Na ulicach i bramach domów pełno lepszego pieczywa. [...] Strucelka do herbaty [...] kosztuje około 10 zł. Obwarzanki plecione do 5 zł. [...] Pismo ilustrowane »Krakowski Kur. Ilustr.« po 5 zł. Niemieckie pisma tanie po kilkadziesiąt groszy”. A. Chętnik, *Pod niemiecko-hitlerowskim obuchem*, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Rps. sygn. III/7925, s. 141.

rozporządzenie dotyczące całościowego zagadnienia wynagrodzeń pracowników podziemia, który stanowi okólnik nr 15. Dodatkowym uzupełnieniem źródłowym, umożliwiającym poznanie cen broni kupowanej przez podziemie „na czarnym rynku” w tym samym okresie, jest dokument wojskowy (rozkaz) z października 1943, dotyczący ustalenia nowych cen na zakup broni, publikowany tutaj po raz pierwszy (w przypisie), pochodzący z tego samego zbioru.

Tekst oryginalny spisany na maszynie opatrzony został niezbędnymi przypisami. Nieliczne skróty (powtórzenia) dokonane na użytek niniejszej publikacji zaznaczono kropkami ujętymi w nawiasie. W nawiasach zamieszczono również niezbędne wyjaśnienia dokonane przez autora publikacji bezpośrednio w tekście.

Eugeniusz Hull

Okólnik nr 4

W dniu 1-ym października r.b. [1942 – E.H.] zostały ustalone stawki uposażenia miesięcznego dla pracowników administracji na prowincji.

Delegat Okręgowy – 1000 zł

Kierownik działu – 800 zł

Referent – 600 zł

Samodzielny pracownik biurowy – 500 zł

Maszynistka, goniec – 400 zł

Do powyższych uposażeń dochodzą następujące dodatki: rodzinny – 200 zł (jedna osoba na utrzymaniu), więcej osób – 300 zł, dodatek dla ukrywających się – 200 zł.

Dodatek rodzinny zalicza się na będących na utrzymaniu pracownika: żony, względnie dzieci, rodziców. Powyższe [stawki – E.H.] należy uważać za maksymalne. Wyznaczenie wysokości poborów [...] należy do dyrektora odnośnego departamentu, z wyjątkiem poborów delegatów okręgowych, które winny być zatwierdzone przez Profesora⁵.

⁵ Oznaczenie dla celów konspiracyjnych Delegata Rządu na Kraj, którym był wtedy prof. Jan Piekalkiewicz, kryptonim „Profesor”, nie jest jednym z „urzędowych” pseudonimów używanych przez Delegata w korespondencji podziemnej, tutaj występuje jednorazowo.

Okólnik nr 15

A. Nowe normy płac

Od dnia 1-go maja r.b. [1943 – E.H.] wprowadzone zostają nowe formy płac na zasadach następujących:

1/. Wszyscy pracownicy podlegają zaszeregowaniu do pięciu grup wyposażenia a mianowicie:

- I (I) grupa 1/. dyrektorzy departamentów i kierownicy sekcji.
 II (II) grupa 1/. zastępcy dyrektorów departamentów i kierowników sekcji
 2/. delegaci okręgowi
 3/. kierownicy wydziałów w Centrali
 4/. kierownicy drukarni i stacji rad. [radiowych]
 III (III) grupa 1/. zastępcy delegatów okręgowych
 2/. delegaci powiatowi
 3/. referenci w Centrali
 4/. sekretarze Biur Centrali
 5/. drukarze i radio - telegraf. [radiotelegrafści]
 6/. kierownicy wydziałów w okręgach
 IV (IV) grupa 1/. referenci w okręgach
 2/. kierownicy działów
 V (V) grupa 1/. pracownicy biurowi
 2/. łącznicy
 3/. maszynistki
 4/. straż

2/. Najwyższe dozwolone normy uposażeniowe wynoszą:

dla	I grupy	–	zł 2.000.-
	II grupy	–	zł 1.700.-
	III grupy	–	zł 1.500.-
	IV grupy	–	zł 1.300.-
	V grupy	–	zł od 900 zł do 1.200 zł – zależnie od czasu służby ⁶ .

⁶ Ilustracją źródłową umożliwiającą poznanie wartości tych „podziemnych zarobków” będą ceny broni z 1943 ustalone rozkazem nr 638/ IV z 27 października 1943:

- „– do 1000 zł za kb. ze 150 nb.
- do 2500 zł za pistolet automatyczny kal. Od 7.65 mm z minimum 20 nb.
- od 5000 – 10 000 zł za pistolet maszynowy z minimum 500 nb.
- od 2000 – 5000 zł za ręczny kb. przeciwpancerny z minimum 100 nb.
- do 50 zł za granat ręczny pochodzenia obcego
- do 2500 zł za lornetki polowe.

Podkreślam, że ceny te są orientacyjne. W wypadkach gdy chodzi o pozyskanie źródła można płacić za pierwsze sztuki więcej obniżając na dalszej dostawie. Nadto przypominam, że zakupywać broń od Niemców i ich sprzymierzeńców. Od ludności polskiej można zakupywać w tych przypadkach, gdy jest pewność, że zakupywane przedmioty pochodzą od Niemców. [...]”
 B. Ossolineum Rkps. 1660/II. Ostatnie cytowane zdanie z rozkazu umożliwia interpretację, iż broń pochodzenia (produkcji) polskiej była własnością państwową i nie podlegała zakupowi, a oddaniu władzom wojskowym podziemia (AK) bądź rekwizycji.

3/. Dodatek rodzinny wynosi:

przy jednej osobie na utrzymaniu zł 400.-

przy dwu osobach na utrzymaniu zł 600.-

przy trzech lub więcej osobach na utrzymaniu zł 800.-

4/. Dodatek konspiracyjny wynosi: dla ukrywających się samotnych zł 500.- O ile ukrywający się pracownik ma na swym utrzymaniu rodzinę wówczas dodatek konspiracyjny wynosi dodatkowo po zł 200.- na każdego członka rodziny, jednakże nie więcej razem z dodatkiem dla samego pracownika niż 900.-

5/. Dodatek jednorazowy. Z chwilą przejścia samego pracownika na życie nielegalne może on otrzymać jednorazowy dodatek do wysokości najwyżej zł 2.500.-, jeżeli zaś przechodzi na życie nielegalne [razem z pracownikiem – E.H.] cała pozostająca na jego utrzymaniu rodzina – dodatek do wysokości 5.000.-. O potrzebie przyznania takiego dodatku jak również jego wysokości decyduje kierownik departamentu lub sekcji, a w terenie delegat okręgowy. Dodatek powyższy może być przyznany dla osób, które przeszły na życie nielegalne po dniu 1 I 1943.

6/. Dodatek specjalny. Osobom pracującym w komórkach narażonych na szczególne niebezpieczeństwo (drukarze, kierownicy stacji radionadawczych i radiotelegrafistów) może być przyznany dodatek specjalny w wysokości najwyżej do zł 500.- miesięcznie.

7/. Normy płac ustalone powyższym okólnikiem obowiązują w Warszawie, Krakowie, Lwowie i okręgach wschodnich i zachodnich. W innych miejscowościach najwyższe dopuszczalne wynagrodzenie jest niższe o 20% z zaokrągleniem w górę do pełnych zł 100.-(stu)

8/. Pracownikom zatrudnionym częściowo należy przyznawać wynagrodzenie zależnie od zakresu ich zatrudnienia. W zasadzie wynagrodzenie to nie powinno przekraczać 50% poborów normalnych oraz 50% dodatków.

9/. Pracownikom pracującym zarobkowo w innych instytucjach, o ile nie przyznano im ryczałtu w myśl p. 8, należy potrącać sumę zarobku, otrzymywanego w tych instytucjach.

10/. W wyjątkowych przypadkach od zasad wymienionych w p.p. 8 i 9 mogą być czynione odstępstwa, o ile praca pracownika jest szczególnie ważna i wydajna.

11/. Zaszeregowanie do odpowiednich grup uposażeniowych oraz ustalenia ryczałtów, względnie wysokości uposażeń na zasadzie niniejszego okólnika dokonują dyrektorzy departamentów lub kierownicy sekcji dla biur centralnych, a na prowincji delegaci okręgowi. Zwraca się uwagę przy tym na niedopuszczalność pobierania przez pracowników wynagrodzeń z kilku źródeł Delegatury, które łącznie przekraczałyby najwyższe normy przewidziane dla danej grupy uposażeniowej.

12/. Organom Kontroli przysługuje prawo badania słuszności zaszerelowania z punktu widzenia celowości wydatków, wysokości ustalonych poborów, stwierdzenia faktycznego zatrudnienia pracowników itp.

13/. Wysokość diet pozostaje w wysokości ustalonej okólnikiem Nr 12; zł 55.- dziennie na przejazd do Warszawy w sprawach służbowych; zł 60.- dziennie na wyjazd do innych miejscowości.

14/. Dodatek świąteczny: w miesiącu kwietniu zostaje przyznany dodatek świąteczny w następującej wysokości:

a) dla całkowicie zatrudnionych i posiadających rodziny na utrzymaniu zł 700.-

b) dla częściowo zatrudnionych i posiadających rodziny na utrzymaniu zł 350.-

c) dla całkowicie zatrudnionych samotnych zł 500.-

d) dla częściowo zatrudnionych samotnych zł 250.-

Dla prowincji i poza Warszawą dodatek powyższy winien być wypłacony o zł 100 (sto) niższy.

15/. Wydatek na wypłatę dodatku świątecznego należy pokryć z oszczędności budżetowych za okres budżetowy marzec i kwiecień, w razie ich braku wystąpić o kredyt dodatkowy.

16/. Zwraca się uwagę, iż przyjęcie pracownika do prac w Delegaturze nie jest jednoznaczne z przyznaniem mu etatu i związanego z nim uposażenia.

B. Przyznaje się pracownikom pomoc lekarską wg norm poniższych:

a) z pomocy lekarskiej korzystać mogą tylko osoby zakonspirowane będące na stałym etacie, które nie mogą korzystać ze społecznego ubezpieczenia chorobowego;

b) wydatki na pomoc lekarską nie mogą być wygórowane, winny ograniczać się tylko do przypadków koniecznych i nie przekraczać sumy zł 300.-(trzystu) na jedną osobę miesięcznie;

c) wypłaty na pomoc lekarską wymagają każdorazowej decyzji kierowników departamentów lub sekcji w Centrali, a w okręgu decyzji delegata okręgowego;

d) ewentualne wydatki na powyższy cel w marcu i kwietniu 43 r. należy pokryć z oszczędności budżetowych;

e) wydatki na pomoc lekarską ponad sumę wymienioną w p. b wymagają każdorazowo zgody Prezesa Zarządu Głównego.

C. Sprawozdania

1/. Stosownie do p. 11 „Regulaminu w sprawie wykonywania kontroli i prowadzenia rachunkowości”, za każdy okres objęty preliminarzem budżetowym kierownicy departamentów i innych samodzielnych komórek winni sporządzić sprawozdania z wykonania budżetu wg doręczonego im przez „Bak” wzoru.

Sprawozdania winny być sporządzone w trzech egzemplarzach. Jeden egzemplarz należy nie czekając na przeprowadzenie kontroli prze-

słać bezpośrednio do „Baku,” możliwie do 15 każdego miesiąca, następującego po okresie budżetowym. Drugi egzemplarz należy doręczyć delegatowi kontroli – w czasie przeprowadzonej kontroli, trzeci z podpisem kontroli należy zachować w aktach.

2/. Wszystkie departamenty posiadające okręgi lub inne wydzielone pod względem budżetu komórki winny pouczyć kierowników tych okręgów lub komórek, że mają one obowiązek również sporządzać sprawozdania, nie czekając na przeprowadzenie kontroli w trzech egzemplarzach z tą zmianą, iż jeden egzemplarz sprawozdania, nie czekając na przeprowadzenie kontroli, winien być przesłany centrali właściwego departamentu w terminie do 15-go każdego miesiąca, następującego po okresie budżetowym, pozostałe zaś dwa wraz z dowodami zachować dla przedstawienia kontroli.

15 IV 1943 r.

/-/ Dr Klonowski⁷
za zgodność J.

⁷ Jan Stanisław Jankowski (1882–1953) – od grudnia 1942 do kwietnia 1943 był zastępcą Delegata Jana Piekalkiewicza, od 21 kwietnia do aresztowania w marcu 1945 przez NKWD Delegatem Rządu na Kraj.